

چارچوب و معیار اعتبارسنجی و اصالت سنجی ادله الکترونیک در: "نظام حقوقی ایران و انگلیس"

سارا چگینی

کارآموز وکالت و عضو مرکز وکلا، کارشناسان رسمی و مشاوران خانواده قوه قضائیه

چکیده

یکی از نتایج مهم توسعه فناوری اطلاعات، تولید و ذخیره سازی روزافزون اسناد و اطلاعات الکترونیکی است و با پذیرش ارزش اثباتی این اسناد، آن‌ها به یکی از مهم ترین و رایج ترین ادله اثبات دعوا تبدیل شده‌اند. در این پژوهش که به روش توصیفی-تحلیلی و با هدف بررسی «چارچوب و معیار اعتبارسنجی و اصالت سنجی ادله الکترونیک در نظام حقوقی ایران و انگلیس»، انجام گرفت؛ این نتیجه حاصل شد که: هرچند مواد قانونی یا رویه قضایی دو کشور متفاوت می‌باشد اما در بعد اعتبارسنجی این نکته قابل ذکر است که در نظام حقوقی ایران اعتبارسنجی توسط مواد قانونی سبب می‌گردد تا ادله در پنج قالب (اقرار، اسناد کتبی، شهادت، امارات و قسم) در قانون مدنی و سه قالب (تحقیق محلی، معاینه محل و کارشناسی) در قانون آیین دادرسی مدنی دسته‌بندی شوند، اما در نظام حقوقی انگلیس، دادگاه به طور مطلق در اتخاذ تصمیم نسبت به میزان ارزش دلایلی که پذیرفته است و به آن می‌دهد آزاد است یعنی رویه قضایی مورد پذیرش در حقوق انگلیس بعد از تصویب قانون دلائل ۱۹۹۵ مبتنی بر این است که کلیه دلایل را قابل پذیرش می‌داند و تعیین ارزش اثباتی آن را به قضات واگذار نماید تا با مد نظر قراردادن کلیه موارد مربوطه به تعیین آن بپردازند. این تفاوت مهم تأثیر بسیار فراوانی در صدور آراء، همچنین قبل از آن ارائه ادله دارد و بنظر می‌رسد در نظام حقوقی انگلیس طرفین دعوا و در مواردی ثالث اختیارات بیشتری نسبت به نظام حقوقی ایران در ارتباط با ارائه دلیل یا دلائل دارند. همچنین در نظام حقوقی انگلیس و نظام حقوقی کامن لا اصالت سنجی ادله الکترونیک مبتنی بر عرف و رویه قضایی می‌باشد و از این منظر با نظام حقوقی ایران که بر قوانین و مقررات قانونی و مدون تکیه دارد، متفاوت است.

واژه‌های کلیدی: ادله اثبات دعوا، حقوق ایران، اعتبار سنجی، حقوق انگلیس، اسناد الکترونیکی

مقدمه

مسئله اثبات دعوا و ارزش و آثار هریک از ادله اثباتی در احقاق حق و تثبیت حقوق و جلوگیری از تعدیات ظالمانه نهایت اهمیت را دارد و بی‌توجهی به این معنا ممکن است منجر به صدور حکم، به نفع شخص غیر مستحق شود و اگر چه قاضی مکلف است نهایت دقت و کوشش خود را جهت تشخیص موضوع و احراز واقع به کار برد ولی در هر حال او نیز به عنوان یک انسان، مصون از نارسایی در تشخیص نبوده و امکان خطا و اشتباه در حکمش می‌رود. یکی از نتایج مهم توسعه فناوری اطلاعات، تولید و ذخیره سازی روزافزون اسناد و اطلاعات الکترونیکی است. با پذیرش ارزش اثباتی اسناد و اطلاعات الکترونیکی، آن‌ها به یکی از مهم‌ترین و رایج‌ترین ادله اثبات دعوا تبدیل شده‌اند. امروزه در موارد بسیاری اصحاب دعوا ناگزیرند برای اثبات ادعای خود، از این دلیل اثباتی بهره بگیرند. هنگامی که اسناد و اطلاعات الکترونیکی مربوط به دعوا در اختیار و تصرف مدعی علیه است، طرف دیگر (مدعی) می‌تواند افشای آن‌ها را جهت اثبات ادعای خود درخواست کند. براساس این درخواست، مدعی علیه مکلف است طی چهار مرحله، فرایند افشا را طی کرده، اسناد و اطلاعات الکترونیکی درخواست شده را ارائه کند.

با اثبات هر امری در مراجع قضایی و استفاده از ادله الکترونیکی، نیاز به این همگامی با دنیای حقوق و حدود تعهدات سبب شد تا در سال ۱۳۸۲ با تصویب قانون تجارت الکترونیک این نیاز برآورده شود امروزه، بحث ادله الکترونیکی یکی از مهمترین و پرچالش‌ترین مباحث در نظامهای حقوقی است.

قانون تجارت الکترونیکی ایران و همچنین در قانون نمونه آنسیترا ل عبارت داده پیام به کار رفته و بدین صورت تعریف شده است: «اطلاعات ایجاد، ارسال، دریافت و یا ذخیره شده از طریق ابزار الکترونیکی نوری و یا وسایل مشابه از جمله مبادله الکترونیک داده‌ها، پست الکترونیک، تلگرام، تلکس و یا تله کپی». این واژه را به طور الکترونیک می‌توان معادل «نوشته الکترونیکی» دانست. حقوق انگلیس به عنوان یکی از مصادیق حقوق کامن لا، دارای ویژگی‌هایی است که بررسی موضوعات مرتبط با آیین دادرسی، به ویژه ادله را اقتضا می‌نماید. ویژگی که در حقوق انگلیس وجود دارد، همان ارتباط تنگاتنگ با موضوعات عملی است؛ هر چند مباحث آکادمیک و دانشگاهی نیز جای خود را دارد. ولی گاه حل یک معضل حقوقی جز به شکل عملی انجام شدنی نیست. انتخاب حقوق انگلیس از این جهت است، زیرا بسیاری از معضلات حقوقی را با پرونده و نمونه‌های عملی حل کرده است. در حقوق انگلیس، مدعی برای اثبات ادعای خود، علی‌الاصول، بایستی دلیل اصلی ارائه دهد. این مطلب تحت عنوان «قاعده بهترین دلیل» مورد بررسی قرار گرفته است. در حال حاضر، تنها مصداقی که از این قاعده در حقوق انگلیس باقی مانده، آن است که ادله دیگر (ادله ثانوی) تاب مقاومت در برابر سند را ندارند و در صورت وجود سند، این ادله قابل استماع نمی‌باشند؛ چه رسد به آنکه با سند تعارض نمایند. در عین حال، در رأی آمده است که ادله ثانوی در مقابل سند مسموع می‌باشند؛ نه‌ایه، توان اثباتی لازم را نخواهند داشت.

با توجه به جدید بودن پدیده سند الکترونیکی در حقوق ایران به نظر می‌رسد، رویه قضایی کشور ما نیز از غنای چندانی برخوردار نیست تا بتوان در برخی موارد برای رفع ابهام به آن مراجعه کرد و با این وصف با توجه به تحولات ادله اثبات دعوا در حقوق ایران و انگلیس، تحقیق و بررسی دقیق به ویژه در ادله‌ی نوین اثبات دعوی در حقوق ایران و انگلیس راهگشای پر کردن خلاءهای قانونی حاکم بر موازین این دلیل اثباتی و طی آن ارتقای نظام حقوقی ادله اثبات دعوا خواهد بود. با توجه به اهمیت موارد ذکر شده در این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی سعی در بررسی چارچوب و معیار اعتبارسنجی و اصالت‌سنجی ادله الکترونیک در "نظام حقوقی ایران و انگلیس"؛ خواهد شد.

۱- بررسی تطبیقی چارچوب و معیار اعتبارسنجی ادله الکترونیک در ایران و انگلستان

در این بخش سعی در بررسی مواردی چون: اصول قانونی پذیرش ادله الکترونیک در نظام حقوقی ایران، اصول قانونی پذیرش ادله الکترونیک در نظام حقوقی انگلیس، اصل پذیرش دلیل جدید در مراحل بعدی دادرسی در نظام حقوقی ایران و انگلیس، الزام یا عدم ابراز اجباری دلیل در نظام حقوقی ایران و انگلیس و ضمانت اجرای عدم ارائه دلیل در ایران و انگلیس؛ خواهد شد.

۱-۱ اصول قانونی پذیرش ادله الکترونیک در نظام حقوقی ایران

استناد پذیری ادله الکترونیک عبارت است از واجد اعتبار بودن داده‌های الکترونیکی در محضر دادگاه و ایفای نقش در صدور رأی مقتضی است. بنابراین برای اینکه دلیل الکترونیک قابل استناد باشد باید واجد چند شرط باشد: نخست قابلیت ارائه در محیط‌های رایانه‌ای ضبط اسناد باید به گونه‌ای باشد که در موارد لزوم امکان ارائه و باز تولید آن میسر و قانون اعتبار آن را به رسمیت شناخته باشد در غیر این صورت در موقع اختلاف قابلیت ارائه به دادگاه یا مراجع حل اختلاف را نخواهد داشت؛ دوم اصالت؛ اطلاعات رایانه‌ای به سهولت قابل تغییرند و کپی برداری از آنها به سهولت صورت می‌گیرد، ازاین رو امکان تشخیص اصل از کپی به آسانی امکان پذیر نیست؛ سوم قابلیت ایجاد علم عادی؛ علم به معنی آگاهی انسان نسبت به ماهیت وقایع و پدیده‌های اطراف است حالتی است که در نتیجه‌ی سنجش قرائن، شواهد و اوضاع و احوال حاکم بر پدیده‌های خارجی به دست آمده و با حصول آن امکان هرگونه مخالفت از بین می‌رود. (مؤذن زادگان و همکاران، ۱۳۸۵، ص ۷۵) تا قبل از تصویب قانون تجارت الکترونیک مصوب ۱۳۸۲ اعتبارسنجی یا همان پذیرش ادله الکترونیک در مراجع قضایی با ابهام‌هایی روبرو بود، اما با تصویب قانون تجارت الکترونیک ۱۳۸۲ به خصوص ماده ۱۲ این قانون اصل لزوم پذیرش دلایل الکترونیکی از سوی محاکم و ادارات را مورد تصریح قرار گرفت به نحوی که این ماده اشعار می‌دارد: «اسناد و ادله اثبات ممکن است به صورت داده پیام بوده و در هیچ محکمه یا اداره دولتی نمی‌توان بر اساس قواعد ادله موجود، ارزش اثباتی داده پیام را صرفاً به دلیل شکل و قالب آن رد کرد.» متن این ماده بیانگر اصول و موازین حقوقی متعددی است که به دلیل اهمیت آنها در موضوع تحقیق مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد:

الف- بند الف ماده ۲ قانون تجارت الکترونیک، داده پیام را چنین تعریف کرده است: «هر نمادی از واقعه، اطلاعات با مفهوم است که با وسایل الکترونیکی، نوری یا فناوری‌های جدید اطلاعات تولید، ارسال، دریافت، ذخیره یا پردازش شود.» بنابراین داده محتوای پیام می‌تواند نوشته، صدا، تصویر یا مجموعه‌ای از آنها و یا هر نماد دیگری از یک واقعیت باشد. این امر با توجه به ماده ۱۲ بیانگر این موضوع مهم در اعتبارسنجی ادله الکترونیک است که نوع و قالب غیرمادی ادله سبب نمی‌گردد تا هم در اعتبارسنجی آنها محدودیت ایجاد گردد و نیز تنها محدود به نوع خاصی از داده پیام باشد.

ب- با ذکر کلمه «اسناد» مشخص می‌شود که مقنن نوشته‌هایی را که به صورت داده پیام هستند از جمله نوشته‌های الکترونیکی را می‌توان در مقام دعوا و یا دفاع به آن استناد کرد به عنوان سند موضوع مواد ۱۲۸۴ تا ۱۳۰۵ قانون مدنی مورد پذیرش قرار داده است. با این حال این ایراد به نحوه نگارش ماده وارد است که عبارت «ادله اثبات» را پس از عبارت «اسناد» ذکر شده است، در حالی که اسناد یکی از ادله اثبات دعواست. با نادیده گرفتن این اشتباه سهوی قانونگذار در ارتباط با سند بودن نوشته‌های الکترونیک می‌توان آنها را نیز به دو دسته سند الکترونیکی عادی یا سند الکترونیکی رسمی (مطمئن) تقسیم بندی نمائیم. موضوعی که در رابطه با دادرسی می‌تواند مورد استناد طرفین دعوا یا تمسک به مواد قانونی بیان شده در قانون آیین دادرسی مدنی در رابطه با سند عادی (تردید، انکار) و یا سند رسمی (جعل) قرارگیرد.

پ- آنچه به عنوان «ادله اثبات دعوا» در ماده ۱۲ قانون تجارت الکترونیک آمده، اعم از دلایلی است که از پیش تمهید شده‌اند یا دلایلی که با استفاده از فناوری ارتباطی جدید از جمله اینترنت ممکن است در دادگاه به صورت مستقیم ارائه شود (کاتوزیان، ۱۴۰۱، صص ۳۱-۳۲). موضوع مهم در این رابطه این است که قانونگذار در باب ادله الکترونیک همانند ادله سنتی محدودیتی از بعد زمانی و یا تحصیل دلیل قائل نشده است و می‌توان گفت یکی از نمودهای اعتبار یکسان ادله سنتی و ادله الکترونیک را می‌توان همین تمهید ماده ۱۲ قانون تجارت الکترونیک دانست که سبب می‌گردد، ابهامات مورد زمان تحصیل دلیل الکترونیکی از بین برود.

ت- عبارت «ادله اثبات دعوا» که در ماده ۱۲ بکار رفته‌ظاهرًا به این معناست که تمامی دلایل پنج گانه موضوع ماده ۱۲۵۸ قانون مدنی چنانچه به صورت داده پیام باشند، باید مورد پذیرش قرار گیرد.

۱-۲ اصول قانونی پذیرش ادله الکترونیک در نظام حقوقی انگلیس

پذیرش ادله الکترونیک در نظام حقوقی انگلیس ارتباط پیوسته و ناگسستنی با نظام حقوقی این کشور یعنی نظام حقوقی کامن لا دارد و برای شناخت این اصول تنها نباید به متن مواد قانون اکتفا نمائیم. به عنوان مثال در نظام حقوقی انگلیس اصل آزادی دادرس در ارزیابی دلایل یک اصل طبیعی و لازم با صلاحیت دادرسی مطرح شده است، یعنی در واقع اصلی که بیشتر نظام‌های حقوقی به اهمیت آن اذعان دارند زیرا سیاست قضایی هر کشور درجه چگونگی اعتماد به دادرس را تعیین می‌کند و تحولات قانونی رو به آزادی دادرس نمایانگر این اعتماد معقول و اجتناب ناپذیر است (محسنی، ۱۴۰۳، ص ۱۸۵). در نظام کامن لا رسیدگی‌ها شفاهی و توافقی است و علم حاصل از منابع فرعی از قبیل اشخاص دیگر، کتاب‌ها یا سوابق پذیرفته نیست (زبیر، ۱۳۸۳، ص ۴۷) این کشورها در پذیرش سوابق رایانه‌ای به عنوان دلیل تردید دارند یا آن را با شرایط سخت مورد پذیرش قرار می‌دهند (نوری، ۱۳۹۰، ص ۱۹۲). در انگلیس که نماد نظام کامن لا است، دادگاه به طور مطلق در اتخاذ تصمیم نسبت به میزان ارزش دلایلی که پذیرفته است و به آن می‌دهد آزاد است (جی آر، ۱۳۸۴، ص ۸۴). در این نظام حقوقی تمایل کنونی به رویه قضایی است تا به اکتفا صرف به متن قانون. در واقع رویه قضایی مورد پذیرش در حقوق انگلیس مبتنی بر این است که کلیه دلایل راقابل پذیرش می‌داند و تعیین ارزش اثباتی آن را به قضات واگذار نماید تا با مد نظر قراردادن کلیه موارد مربوطه به تعیین آن بپردازند (سلطانی، ۱۳۸۴، ص ۶۱). موضوع مهم این است که در حقوق انگلیس تا قبل از تصویب قانون دلایل سال ۱۹۹۵ میلادی پذیرش دلایل اسنادی که اسناد الکترونیک نیز از اقسام آن می‌باشند به سختی صورت می‌گرفت. اما با تصویب قانون فوق نوآوری‌ها و چارچوب‌های جدیدی ایجاد گردید به نحوی که حتی به موجب مقرر بند ۱ ماده ۸ این قانون در مواردی که مندرجات یک سند می‌تواند دلیل باشد، کپی اسناد صرف نظر از موجود بودن یا نبودن نسخه اصل پذیرفته می‌شوند. همین امر سبب گردید تا نظام حقوقی انگلیس نیز در کنار رویه قضایی سابق با تصویب قانون دلایل ۱۹۹۵ هم دارای رویه قضایی جدید گردد و هم قانون مشخصی در رابطه با پذیرش دلایل در این کشور سبب گردد، تا در حقوق انگلیس برای پذیرش ادله الکترونیکی راه حل تفکیک موضوعی سیستم کامپیوتری پذیرفته شده بود (داودی بیرق، ۱۳۸۷، ص ۱۱۳). دارای چارچوب مشخص‌تر و بهینه‌تری در باب ارائه ادله الکترونیک گردد. هرچند از دهه ۱۹۶۰ میلادی تا کنون دادگاه‌های انگلیس ما بین اطلاعاتی که به وسیله اپراتور به کامپیوتر وارد می‌شود و اطلاعاتی که به وسیله کامپیوتر بدون دخالت انسان تولید می‌شود، تفکیک قائل شده‌اند. در مورد اول اطلاعات موجود در کامپیوتر به خودی خود قابل ارائه نیستند و فقط تحت شرایط تصریحی در قانون انگلیس قابل ارائه هستند و طبق قاعده سماعی (کلماتی که از فصحای شنیده شده و در نظم و نثر استعمال

کرده‌اند و دیگران هم استعمال می‌کنند و موقوف بر قاعده نیست و بر آن‌ها قیاس نمی‌توان کرد) پذیرفته نمی‌شوند؛ اما در حالت دوم اصولاً انسان در ایجاد اطلاعات نوین در حافظه کامپیوتر دخالت ندارد تا قاعده سماعی مانع پذیرفته شدن آن شود، در این وضعیت باید- روشن شود که دستگاه در تمام مواقع به درستی کار کرده است و برنامه نرم افزاری آن دچار هیچ مشکلی نشده است. زمانی که یک دلیل کاملاً کامپیوتری ارائه می‌شود، این دلیل بنا به قرائن و اوضاع و احوال و نه شهود دلیل واقعی است، این روش به دو دلیل درسیستم ما کاربرد ندارد، در حقیقت در اینجا تفاوت اصولی بین اعتبارسنجی ادله الکترونیک و کاربرد آن در دو نظام حقوقی ایران و انگلیس مطرح می‌گردد که در ذیل بدان می‌پردازیم:

در ابتدا باید تفاوت طبقه بندی ادله درسیستم حقوق ایران و انگلیس بیان گردد درحقوق ما ادله احصاء شده است و قاضی درگیر شکل ارائه آن نیست و فقط باید ثابت شود، دلیل ارائه شده موافق یکی از ادله ذکرشده در قانون است و اینکه باید دلیل به شکل خاصی ارائه شود، برخلاف حقوق کامن لا مطرح نیست، در حقوق انگلیس نظام ادله اخلاقی حاکم است به این شکل که دلایل احصاء نشده‌اند و همچنین توان اثباتی هر دلیل از قبل معین نشده است و طرفین دعوا در اینجا باید ثابت کنند به اندازه کافی ملاک‌های یک دلیل واقعی (قاعده بهترین دلیل) را رعایت کردند و چون در حقوق کامن لا بطور سنتی شهادت دلیل، بهترین دلیل است، هر نوع دلیلی با این محک سنجیده می‌شود، مگر در مواردی که قانون آن را مستثنی کرده باشد. در نتیجه دادرس می‌تواند خود به ارزیابی دلایل بپردازد با پیروی از این نوع نظام ادله و قانون دلایل ۱۹۹۵، ازقضات می‌خواهد که در تعیین ارزش اثباتی دلایل کلیه عوامل را مورد بررسی قرار دهند. از سوی دیگر دادگاه‌های این کشور به خاطر سنت‌های حقوقی خود را برای مطابقت سیستم حقوقی با شرایط روز به سختی خود را به روز می‌کنند و مجبور هستند برای پذیرش تکنولوژی جدید، قوانین جدید به روش کشورهای حقوق نوشته به عنوان استثنائات حقوق کامن لا تدوین کنند، تا بتوانند چارچوب تنگ حقوقی خود را ببندند. تهیه رو نوشت سند و ارائه آن به عنوان دلیل بر محتوای اصل سند، هنگامی مجاز است که طرف استناد کننده به رونوشت ثابت نماید، به دست آوردن اصل سند برایش مقدور نیست. با استفاده از تدبیر عام این استثنا، موانع مربوط به قابلیت قبول مدرک خروجی اردیناتور^۱ از پیش پای محاکمه برداشته می‌شود، یعنی کافی است که برای محکمه ثابت شود اصول اسناد رونوشت‌هایی که ارائه شده‌اند در جریان عادی امور تجاری از بین رفته‌اند و یا درمورد ثبت مستقیم مطالب، هیچ گاه ورود نداشته‌اند تا عدم امکان دسترسی به سند اثبات گردد. به نظر برخی این استدلال صحیح نیست و اصل سند همان مدرکی است که به شکل مغناطیسی و الکترونیکی در اردیناتور قرار دارد، نه ورقه چاپی که خروجی اردیناتور است، و تنها این یک فرم چاپی است که برای افراد قابل قرائت و قابل ارائه به محکمه هست. برای قاعده اصول اسناد نیز استثنائات قانونی وجود دارد در بخش ۵ قانون ادله ۱۹۶۸ پیش بینی شده است که رونوشت سند خروجی اردیناتور مثلاً: روی میکرو فیلم قابل قبول هست، مشروط بر آن که به طور کافی انطباق آن با اصل بر محکمه ثابت شده است. ضوابط مربوط به انطباق اصل رونوشت در قانون تعریف نشده است و تا آنجا که می‌دانیم رویه قضایی نیز تا این زمان درباره این مطلب بیان دقیقی ندارد و از طرفی اصل یا کپی بودن نسخه‌های ارائه شده، از فضای دیجیتال مشخص نیست و همه نسخ یکسان و همانند یکدیگر هستند. قانونگذار انگلیس به موازات تطبیق مقررات قانونی مربوط به ادله با وضع موجود، توسط قانون ۱۹۶۸، به طور خاص نیز اعتبار مدارک انفورماتیکی را در موارد معین دیگر پذیرفته است به نحوی که به موجب تصمیم سال ۱۹۸۲ الزامات ناظر به وجود اصل سند در مورد رونوشت فیلم ضبط نوار حذف گردید و این مدارک ماهیتاً قابل اعتماد تلقی شده‌اند (حی بن یقظان، ۱۳۶۵، ص ۱۵۳).

¹ Ardynatvr

۱-۳ اصل پذیرش دلیل جدید در مراحل بعدی دادرسی در نظام حقوقی ایران و انگلیس

یکی از موضوعات مهم در ارتباط با ادله اثبات دعوا توانایی ارائه یا همان پذیرش این ادله به عنوان دلیل جدید در مراحل مختلف دادرسی است. در این ارتباط به عنوان قاعده کلی در حقوق ایران ابراز دلایل جدید در مرحله تجدید نظر جایز است در حقیقت عدم امکان استماع ادعای جدید در مرحله تجدیدنظر رسیدگی به ماهیت هر دعوا در مرحله بالاتر منوط به رسیدگی قبلی به آن در دادگاه نخستین است، باعنایت به اینکه این محدودیت در مورد دلایل مقرر نشده است، باید قائل به امکان طرح عناصر اثباتی جدید در این مرحله شد. (محسنی، ۱۴۰۳، ص ۱۶۳) اهمیت موضوع در این است که توان اثباتی دلیل در نظام حقوقی ایران وابسته به رسیدگی قبلی نیست اما در نقطه مقابل در انگلیس اقامه دلیل جدید در مرحله تجدیدنظر با محدودیت‌هایی مواجه است که به نظر ریشه در هدف نهایی دادرسی در این کشور مرتبط می‌گردد. به عقیده حقوقدانان انگلیسی در خصوص اینکه دلیل جدید موجب باز شدن راه تجدیدنظر می‌شود یا نه باید توازن معقولی بین، تمایل دادگاه به کشف حقیقت و تمایل دادگاه به فصل خصومت ایجاد شود. (Goode, 2010, p. 167) این نظر را اینگونه باید تفسیر نمود که رویه قضایی انگلیس، در مقایسه با مفهومی که از دلیل جدید بیان می‌شود رویکرد محدودی را پیش گرفته است باتوجه به اینکه هدف کلی حاکم بر قواعد دادرسی مدنی، یعنی رسیدگی منصفانه محاکم این کشور برای پذیرش دلیل جدید حصول شرایطی را لازم می‌دانند. سه شرطی که هریک متأثر از رویه قضایی این کشور است نه قوانین و مقررات جاری در این کشور به نحوی که این شرایط نخستین بار در پرونده لد (Ladd, 1959, p.52) بیان شد که در آن دعوای بدوی مطالبه وجه به دلیل شهادت الکترونیکی همسر خوانده رد گردید، اندکی بعد از صدور رأی و همزمان با متارکه خوانده و همسرش تجدیدنظرخواه مدعی گردید که، این شهادت به دلیل تهدید توسط خوانده معتبر نبوده و شاهد نیز جهت ادای مجدد گواهی اعلام آمادگی کرده بود.

۱- دلیل جدید باید به گونه‌ای باشد که به رأی دادگاه بدوی تأثیر بگذارد و با موضوعات اساسی پرونده مرتبط باشد به گونه‌ای که توجیه کننده تغییر رأی بدوی باشد در صورتی که دلیل جدید به امور فرعی باشد محاکمه مجدد تجویز نخواهد شد.

۲- دلیل باید ظاهراً دارای اصالت و قابل اعتماد باشد.

با توجه به اینکه دلیل باید ظاهراً دارای اصالت و قابل اعتماد باشد، اما در پرونده لد شاهی که گفته بود، قبلاً وقایع را به خاطر نمی‌آورد. اکنون می‌خواست به نفع تجدید نظرخواه ادای شهادت کند. لرد دنینگ^۱ در رد تجدیدنظرخواهی بیان داشت: «شاهی قبلاً دروغ گفته و الان می‌خواهد حقیقت را بگوید، این دلیل بی ایراد نیست زیرا دروغگویی معترف به دروغ را نمی‌توان قابل اعتماد توصیف کرد (کریمی، جوادی، ۱۴۰۲، ص ۱۵۴).

۳- به عنوان شرط آخر باید ثابت شود که دلیل مذکور در مرحله بدوی با تلاش معقول و متعارف قابل دسترسی و ارائه نبوده است.

۱-۴ الزام یا عدم ابراز اجباری دلیل در نظام حقوقی ایران و انگلیس

در نظام حقوقی ایران در چند مورد از مواد آیین دادرسی مدنی ما بحث ابراز اجباری دلیل را داریم که بیشتر این مواد در خصوص سند می‌باشد ابتدا در ماده ۹۶ ق. آ.د.م خواهان به ارائه اصل سندی که رونوشت آن راضیمه کرده است تکلیف شده است که در صورت عدم ارائه اصل سند به طریقی که مفصلاً در مبحث بعد پرداختیم عمل می‌شود. و دیگر در ماده ۲۶۳ همین

¹. Lord Denning

قانون در ارتباط بالزوم تکمیل تحقیقات یا اخذ توضیح از کارشناس که در صورت عدم حضور وی، جلب می‌شود. که البته در اینکه این ماده را بتوانیم درباره کارشناسی الکترونیک هم جاری و ساری کنیم محل بحث است.

همچنین ماده ۲۰۹ ق. آ.د.م. مستند اصلی در باب افشاء و ارائه سند است که مقرر می‌دارد: «هر گاه سند معینی که مدرک ادعا یا اظهار یکی از طرفین دعوا است نزد طرف دیگر باشد، به درخواست طرف، باید آن سند ابراز شود. هر گاه طرف مقابل به وجود سند نزد خود اعتراف کند، ولی از ابراز آن امتناع نماید، دادگاه می‌تواند آن را از جمله قرائن مثبت بداند، و در آخر مطابق ماده ۲۱۲ قانون آیین دادرسی مدنی هرگاه سند یا اطلاعات دیگری که مربوط به مورد دعوا است در ادارات دولتی یا بانک‌ها یا شهرداری‌ها یا موسساتی که با سرمایه دولت تأسیس و اداره می‌شوند موجود باشد و دادگاه آن را مؤثر در موضوع تشخیص دهد، به درخواست یکی از اصحاب دعوا بطور کتبی به اداره یا سازمان مربوط، ارسال رونوشت سند یا اطلاع لازم را با ذکر موعد، مقرر می‌دارد. اداره یا سازمان مربوط مکلف است فوری دستور دادگاه را انجام دهد، مگر این که ابراز سند با مصالح سیاسی کشور و یا نظم عمومی منافات داشته باشد که در این صورت باید مراتب با توضیح لازم به دادگاه اعلام شود. در ادامه در خصوص این مواد در مباحث آتی به تفصیل صحبت می‌شود. اما در نظام حقوقی انگلیس، دادگاه‌های انصاف^۱، یک رویه عملی برای دادرسی مدنی در الزام به ابراز برخی ادله یافتند.

در سال ۱۸۷۳، قانون صدور حکم، در دادگاه‌های عالی، توانایی دستور به ابراز اجباری تمام مؤثر و مرتبط با دعوی را به رسمیت شناخت. روند دادرسی مدنی در این نظام حقوقی، در آغاز به اختیار اصحاب دعوی مدنی واگذار شده بود و دادرسی مدنی، تنها اختیاری رأی دادن مبتنی بر عناصر ابرازی اصحاب دعوا را دارا بود^۲. آنچه مشترک کشورهای حقوق آنگلو ساکسون است. در حال حاضر در دادرسی مدنی نظام حقوقی آنگلو ساکسون، وجود مهلت‌های هشت و پانزده روزه برای اصحاب دعوی در خصوص ابراز عناصر اثباتی مشاهد می‌شود. در برخی شرایط خاص، هر یک از خواهان‌ها حق دارند و مجاز هستند، در برابر دادرسی، برخی اسناد را که در تصرف خوانده هستند، ملاحظه نمایند، اگر یکی از اصحاب دعوا، به برخی اسناد در اثبات ادعاهای خود استناد نماید، می‌تواند بگوید که با ابراز این ادله است که می‌تواند ادعای خود را اثبات نماید یا از خود دفاع نماید. بازنگری مهمی که در سال ۱۹۳۸ فراهم شد، مفهوم کشف اسناد^۳ را ایجاد نمود، که همه می‌توانند، مجبور شوند که فهرست اسناد مفید مربوط به پرونده را که تحت تصرف و مالکیت آنها می‌باشند و یا در تسلط آنها مخفی و مکتوم داشته شده است یا می‌دانند که در اختیار ثالث قرار گرفته است، را به دادگاه تقدیم کنند؛ یعنی مرحله اول، اعلام کتبی وجود اسناد و مرحله دوم، ارائه ماهوی و ابراز ماهوی آنها. سپس مشخص می‌شود که آیا ابراز این مدارک علیه دارنده آن هستند یا خیر و انگیزه‌های امتناع از ابراز اجباری دلیل باید معتبر باشند. تنها به شخصی می‌توان دستور ابراز اجباری دلیل داد که این دلیل واقعاً در تصرف وی باشد و این امر باید احراز گردد. در ابراز ادله در حین دادرسی، علاوه بر مسئله معرفی ادله پیش از آغاز دادرسی، نظام دادرسی انگلیس به اشخاص اجازه می‌دهد که در حین رسیدگی‌های دادرسی و در حین دادرسی نیز، به ادله‌ای استناد شود و به دادگاه معرفی شود و اگر یکی از اصحاب دعوا از ابراز اصل دلیل امتناع نماید، نمی‌تواند به کپی یا محتوای آن به طور شفاهی در دادگاه استناد نماید. و در نهایت اگر دلیلی در تصرف شخصی خارج از دادرسی وجود دارد، امکان دستور به ابراز آن نیز مطرح خواهد شد

¹. Les Tribunaux d Equity

^۲ این در حالی است که در وضعیت کنونی، ضمانت اجرای مطروحه در نظام‌های حقوقی مزبور که عدم ابراز، توهین به دادگاه دانسته می‌شود، لذا دادگاه در این نظام حقوقی این امکان را دارد که رأی بر ابراز دلیل بدهد. این در حالی است که در سابق این امکان نبود.

³. Discovery of documents

(اشرف الکتابی، ۱۳۹۱، ص ۱۶۵). به عنوان مثال در سال ۱۹۸۸ در دعوی شرکت پروگوآنو^۱ دادرسی در خصوص نحوه ابراز دلیل مطابق قاعده دیسکاوری^۲ یا کشف دلیل اعلام داشت: کتمان هر سند و مدرکی که به امور مورد اختلاف پرونده مرتبط باشد موجب صدور دستور به ابراز اجباری دلیل توسط دادرسی است و به نحو گسترده و استثناء ناپذیری اجرا خواهد شد (اشرف الکتابی، ۱۳۹۱، ص ۲۵۴).

مستفاد از مطالب فوق می‌توان بیان نمود که ابراز اجباری دلیل نیز در نظام حقوقی انگلیس به مرور زمان تعدیل شده و دامنه آن محدود به موارد خاصی که مورد پذیرش دادرسی قرارگیرد وابسته شده است. این رویکرد در واقع با رویه قضایی مرتبط با محدودیت‌های ابراز اجباری دلیل در حقوق انگلیس در ارتباط است به نحوی که در خصوص یک سری اسناد عنوان «مبرا از ابراز» مطرح شده است که لیست مفصلی است و هیچ تعریف کلی یا قاعده از آن ارائه نشده است. یکی از حقوقدانان انگلیسی در خصوص چنین اسنادی عنوان می‌نماید: یک سند، که هیچ گونه محتوای جالبی که مربوط به دادرسی باشد، ندارد (نداشته باشد) یا نامه‌های بین وی و موکلش، اسناد آماده شده، مثل طرح‌ها یادداشت‌ها و اسنادی که در خصوص رفتار تبعیض آمیز با مشتری‌هاست و اسناد مربوط به دولت، استثناء شده‌اند (Goode, 2010, p. 169). این لیست در حقیقت بسیار طولانی است. در حقوق انگلستان هر لحظه توجه می‌شود تا حدی که به منافع کل افراد جامعه لطمه وارد نشود.

۱-۵ ضمانت اجرای عدم ارائه دلیل در ایران و انگلیس

در نظام دادرسی ایران اصلی‌ترین ماده قانونی که به ضمانت اجرای عدم ارائه دلیل پرداخته است، ماده ۹۶ قانون آیین دادرسی است که بیان می‌دارد: «خواهان مکلف است تا اصل اسنادی را که رونوشت آنها را ضمیمه دادخواست خود نموده است در جلسه دادرسی حاضر نماید.» نکته مهم در رابطه با ماده فوق این است که اطلاق جلسه دادرسی اقتضای شمول تمام جلسات دادرسی را دارد و بنابراین، مقید کردن تکلیف به جلسه اول مبنای قانونی ندارد. همچنین در خصوص این ماده، هرگاه خواهان نخواهد و یا نتواند در جلسه حاضر شود، باید اصول اسناد خود را توسط وکیل یا نماینده خود به دادگاه بفرستد. همچنین ظاهر ماده ۹۶ ق. آ.د.م از آن جهت که تکلیف را مقید به وصف «...» که رونوشت آنها را ضمیمه دادخواست کرده است...» نموده است، اقتضاء می‌نماید تا گفته شود که دلایل خواهان همان است که در دادخواست به آنها استناد شده است و هیچ دلیل جدیدی و از جمله سند جدیدی در اثناء دادرسی از خواهان پذیرفته نمی‌شود، مگر اینکه به تعبیر ماده ۹۷ ق. آ.د.م که خوانده تا پایان جلسه اول دفاعیاتی ارائه کند که دفاع از آن مقتضی ارائه دلایل جدید باشد. از طرفی خوانده نیز مکلف است تا اصل و رونوشت اسنادی را که می‌خواهد به آنها استناد کند، در جلسه دادرسی حاضر نماید. رونوشت اسناد خوانده باید به تعداد خواهان‌ها به علاوه یک نسخه باشد. ضمانت اجرای عدم توجه به تکالیف فوق آن است که هرگاه سند عادی باشد و نسبت به آن ایراد انکار یا تردید بشود، سند مزبور از عداد دلایل خارج شود و اگر سند متعلق به خواهان بوده و دعوی مستند به دلیل دیگری نباشد، قرار ابطال دادخواست صادر شود. در این مورد دادگاه نمی‌تواند به خواهان مهلت ارائه اصول اسناد اعطا کند.

ضمانت اجرای فوق (ابطال دادخواست) منحصرأ ناظر به موردی است که:

اولاً: سند عادی باشد

ثانیاً: نسبت به آن ایراد انکار یا تردید شده باشد

¹ Peruvian Guano Company

² Rule Discovery

ثالثاً: دعوی متکی به دلایل دیگر نباشد. بدیهی است در این صورت سند مزبور از عداد دلایل خارج و دادگاه به مقتضای سایر دلایل رسیدگی خواهد کرد.

بنابراین می‌توان گفت که تکلیف فوق در مواردی که سند رسمی یا در حکم سند رسمی باشد و همچنین در مواردی که عادی باشد، لکن نسبت به آن ایراد انکار یا تردید نشده باشد، هر چند نسبت به آن ادعای جعلیت شده باشد، فاقد ضمانت اجراست. البته باید متذکر شویم در موارد فوق دادگاه مکلف است تا به سیاق ماده ۲۲۰ ق.آ.د.م به خواهان اخطار نماید تا ظرف ده روز اصل سند را ارائه نماید. در ارتباط با اسناد الکترونیک همین قاعده مجری است. در نظام حقوقی انگلیس ضمانت اجراها می‌توانند افزایش یافته یا تشدید گردند. اصل این است که دادرسی می‌تواند، هر تصمیمی که آن را صحیح می‌داند، اخذ نماید. در ضمانت اجراهای رایج و معمولی، دو ضمانت اجرا، متمایزتر هستند:

الف- ضمانت اجرای نخست که ماهیت دادرسی مدنی دارد، از دست دادن دعوی و دادرسی، علیه کسی که امتناع از ابراز دلیل می‌نماید و اگر خواهان باشد، دعوی او رد می‌شود، اگر خوانده باشد، در دعوا محکوم می‌شود.

ب- ضمانت اجرای شدیدتری که مطرح است، این است که اگر دادرسی این احساس را دارد که شخصی اعم از اصحاب ثالث، در پی اثبات دروغین امری است یا به شیوه ناصحیح و متقلبانه امری است یا در برابر دستور دادرسی مدنی به علت موجه امتناع می‌کند، امکان حبس وی به دلیل توهین به دادگاه^۱ وجود دارد. همانطور که بیان کردیم در انگلیس اصل آزادی ارائه دلیل وجود دارد و تمام ادله در دادگاه جای بررسی دارد از این اصل چند استثنا خارج می‌شود یکی از آن، قاعده نامعتبرشناختن ادله می‌باشد که یکی از موضوعات انحصاری در نظام حقوقی انگلیس است. در حقوق انگلیس تا قرن ۱۹ این قاعده برای نظام حقوقی انگلیس شناخته شده نبود، در برخی از آرای دادگاه‌های انگلیس به این نکته اشاره شده است که شیوه گردآوری ادله تأثیری در پذیرش یا عدم پذیرش آن ندارد. اما رفته رفته طبق اصولی که بعداً تدوین شد در بحث تفضیل دلیل و در جهت رعایت مشروعیت آن و حفظ حقوق فردی و کرامت انسانی، احترام به تمامیت جسمانی- روانی و حریم خصوصی افراد و رعایت حقوق دفاعی خوانده ضروری است و رفتارهای ناقض این امور، طرق نامشروع تحصیل دلیل محسوب می‌گردند. در حقوق انگلیس هنگامی که درباره موضوعی دلیل خاصی وجود نداشته باشد، یا ادله اندکی در دست باشد، دادگاه نمی‌تواند مشخص نماید که حقیقت ادعای کدام یک از طرفین مورد پرونده، صحیح است در چنین شرایطی طرفی که بار قانونی اثبات دلیل مربوط به پرونده به عهده اوست، حتماً نتوانسته این وظیفه را به درستی انجام دهد. اثبات اینکه بار قانونی ارائه دلیل به عهده چه کسی است تا اندازه‌ای با دشواری روبرو خواهد بود (فراهانی علوی، ۱۳۸۹، ص ۶۹). در چنین شرایطی هنگامی که دادگاه بار اقامه دلیل را به عهده یکی از طرفین دعوا قرار می‌دهد می‌توان گفت به طور ضمنی نسبت به پرونده پیش روی خود نیز اظهار نظر نموده است مثال در پرونده CSL که علیه SCL^۱، وجود داشت دادگاه اعیان ملزم به پاسخ به این سؤال شد که چنانچه خوانده دفاع فسخ قرارداد بیع دلیل قوه قاهره را عنوان نماید او صرفاً ملزم به اثبات قوه قاهره خواهد بود. پرونده مزبور در رابطه با مفقود شدن کشتی بوده و دادگاه نیز شواهد اندکی مبنی بر فرض تقصیر در این پرونده در اختیارداشت مجلس اعیان به دلایلی چند اینگونه حکم نمود که بار اثبات به عهده خواهان است. (کاتوزیان، ۱۴۰۱، ص ۵۹)

^۱. Contempt of court

۲- اصالت سنجی ادله الکترونیکی دعوا در نظام حقوقی ایران و انگلیس

یکی از اصلی‌ترین موضوعاتی که با توجه به عنوان تحقیق باید بدان پرداخت، بحث اصالت سنجی ادله اثبات دعوا است، در مبحث قبل در ارتباط با اعتبارسنجی و کشف و جمع آوری ادله الکترونیک در نظام حقوقی ایران و انگلیس مطالبی بیان گردید، پس از اعتبارسنجی و جمع آوری، مبحث مهم اصالت سنجی ادله الکترونیک در فضای مجازی مطرح می‌گردد، مبحثی که به دو دسته تقسیم می‌گردد، یا اصالت اسناد توسط اصحاب دعوا مورد پذیرش یا رد قرار می‌گیرد، یا اینکه توسط سایر عوامل دخیل در دادرسی مانند کارشناسی اصالت ادله الکترونیک تعیین می‌گردد. اهمیت این مبحث در این است که اصالت‌سنجی^۱ یا احراز صحت داده‌ها^۲ به تعیین صحت و سقم یک ویژگی، داده یا نهاد گفته می‌شود. این فرآیند ممکن است شامل تأیید هویت یک شخص، دنبال کردن ریشه‌های یک سازه بشری، مطمئن شدن از اینکه یک کالا همانی است که بسته‌بندی و ادعا می‌کنند، یا اطمینان از قابل اعتماد بودن یک نرم افزار رایانه‌ای باشد (ملکیان، ۱۳۹۲، ص ۷۴). در شبکه رایانه‌ای اصالت سنجی بدین معناست که یک سرویس دهنده بتواند تشخیص دهد، کسی که تقاضایی را روی آن سیستم دارد شخص حقیقی است یا یک شیاد است، تا بدین ترتیب به گیرنده پیام اطمینان داده شود که پیام از همان مبدا می‌آید که ادعا شده است. هر مکانیزمی که بتواند هویت واقعی یک فرد را بدون هیچ ابهامی، تأیید یا رد کند سرویسی جهت اصالت‌سنجی است. این سرویس برخلاف باور عموم یکی از پیچیده‌ترین مباحث امنیت اجتماعی به شمار می‌رود. در سطح حداقل، احراز هویت تضمین می‌کند که پیام از منبع موثق می‌رسد. علاوه بر این احراز هویت می‌تواند شامل حفاظت در مقابل تغییر، تأخیر، تکرار و ترتیب مجدد پیام باشد. در ارتباط با ادله الکترونیک اهمیت اصالت سنجی آنها در این است که برای آنکه یک دلیل بتواند در دادگاه ارزش اثباتی داشته و مثرمتر واقع شود، باید به میزان کافی از عناصر مؤثر در ارزش دلیل برخوردار بوده و ویژگی‌های معینی داشته باشد تا دادرس را قانع سازد. مهم‌ترین اشکال در پذیرش دلیل الکترونیک، به عنوان یک دلیل قابل استناد، اعتمادآور نبودن دلیل مذکور است. این دلایل به جهت ساده بودن تغییر، خراب کردن یا ایجاد یک دلیل دیجیتال به یک شکل متقاعد کننده حتی به وسیله کاربران مبتدی، چندان قابل اعتماد نیستند. ضمن اینکه نیاز به حفاظت، نگهداری و حمایت از تمامیت دلیل الکترونیکی برای دوره‌های طولانی نیز وجود دارد. ویژگی‌هایی که دلیل را در محضر دادگاه قابل استناد می‌سازد. به عبارت دیگر عناصر اعتبار دلیل، عنصری است که در نظام ادله، کارکردهای قانونی مورد نیاز برای اعتبار دلیل را تأمین می‌کنند و برای اعتبار هر سندی، عادی یا الکترونیکی لازمند. پس از ورود الکترونیکی به نظام ادله اثبات دعوا، با وجود تفاوت دلیل الکترونیکی با دلیل سنتی، قانونگذار، آن را به عنوان یک دلیل معتبر پذیرفته و معادل دلیل سنتی دانست. در عالم حقوق، شکل و قالب مدنظر نیست بلکه کارکرد مورد نظر است و اگر در موردی بر رعایت شکل و تشریفات خاص تاکید می‌شود، به منظور حصول به اهدافی است که از این طریق تأمین می‌شود و در صورتی که به توان کارکرد این عناصر را از طرق دیگری تأمین کرد و معادل‌های دیگری برای آن جستجو کرد باز هم دلیل الکترونیکی معتبر است. عناصر اصلی تشکیل دهنده یک دلیل قضایی قابل قبول عبارتند از امضاء، دستیابی، اصالت، تمامیت، دقت و امنیت می‌باشد (سلطانی، ۱۳۸۴، ص ۲۸).

¹. Authentication

². Verification of data accuracy

۲-۱ اصالت مبنایی ادله الکترونیک^۱

مقصود از اصالت^۲ از این جهت قابل بررسی است که در محیط رایانه‌ای برخلاف محیط معمولی (مادی) می‌توان به هر تعداد که بخواهیم از یک سند تکثیر کنیم به طوری که هیچ کدام با دیگری تفاوت نداشته باشند و این موضوع از دو نقطه نظر قابل توجه است:

الف- یکی از نظر ادله اثبات دعوی و رسیدگی به آن دعاوی است که طرفی علیه او سندی ابراز شده حق دارد اصل آن را مطالبه کند و گرنه آن سند از عداد ادله خارج خواهد شد (م ۹۶ ق آ د م). مشابه این قاعده در سایر نظام‌های حقوقی نیز وجود دارد و در کامن لا از آن به قاعده اصل سند^۳ تعبیر می‌کنند^۴.

ب- نقطه نظر دوم مربوط می‌شود، به اسنادی که خود آنها مقوم و پدید آورنده یک تعهد هستند؛ مانند اسناد تجاری (مواد ۲۲۳، ۳۰۸ و ۳۱۱ ق. ت) که با صدور آنها یک عمل حقوقی خاص تحقق می‌پذیرد و همچنین اسنادی که مادام که در دست طلبکار هستند، مدیون نمی‌تواند ادعای برائت ذمه کند، مانند برنامه دریایی (بند ۷ ماده ۵۲ قانون دریایی). یک معیار مهم برای قابلیت پذیرش، شرط تأیید اصالت است. تأیید اصالت فرآیندی است که به وسیله آن اصالت یا اعتبار یک سند تعیین می‌شود. برای این که سند قابل پذیرش باشد، باید اصالت آن تأیید گردد. اگر کپی یا شکل تغییر یافته سند به جای نسخه اصلی ارائه شود، ممکن است جهت اثبات قابلیت اطمینان فرآیند کپی برداری یا تبدیل، به ادله مبنایی نیاز باشد. اگر سعی بر این باشد که ادله الکترونیک بر مبنای ادله عینی پذیرفته شود، این کار مستلزم تأیید اصالت است. اهمیت در این است که اصل یک نوشته یا سابقه به معنای خود نوشته یا سابقه یا هرگونه نسخه متناظری شخص تولید یا صادر کننده مورد نظر بوده است. برای ذخیره‌های الکترونیک اصل به معنای هر گونه چاپ یا خروجی دیگری از آن است که توسط چشم قابل خواندن باشد منوط به آن که به طور درست اطلاعات آن را منعکس نماید، این انعکاس درست در قالب اصالت سنجی ادله الکترونیک مطرح می‌گردند، بدین صورت که رونوشت به معنای نسخه متناظری است که به طریق ماشینی، عکاسی، شیمیایی، الکترونیک یا روش یا تکنیک معادل دیگری به درستی اصل را تولید مجدد نماید. در بسیاری از موارد طرفین دعوا با وجود دارا بودن نسخه الکترونیکی ادله برای ارائه آن در دعوا اقدام به کپی کردن، پرینت، ارائه سند بر روی سی دی می‌نمایند که در اینجا نسخه‌های مکرر از یک سابق الکترونیک، مشمول هر دو عنوان اصل و رونوشت با تعاریف فوق می‌شوند. موضوعی که در انگلیس در قانون ادله مدنی مطرح می‌گردد و قابلیت بررسی دارد، قاعده عامی است طی مواد ۱ و ۸ در قانون حمایت از داده، قابلیت جایگزین شدن کپی در دادرسی در صورت فقدان اصل وضع کرده است (Reed, 2007, p.125). که اجمالاً می‌تواند در مساله اول ما که ادله اثبات است کاربرد داشته باشد. مطابق ماده ۸ مزبور: «هرگاه پذیرش مندرجات یک سند در یک دادرسی مطرح باشد این امر می‌تواند به یکی از دو روش زیر اثبات و حسب نظر دادگاه اصالت آن تأیید شود: الف - با ابراز آن سند ب- چنانچه سند موجود نباشد با ارائه کپی از تمام یا بخش مهم آن.» مشابه این ترتیب در حقوق آمریکا نیز پذیرفته شده است. (Goode, 2010, pp 60-61)

¹. Authentication of E;lectronic Evidence

². Originality

³. Original Document Rule

⁴. Black Law Dictionary

۲-۲ تصدیق صحت و اصالت ادله الکترونیک

بعد از بحث اصالت مبنایی ادله، تصدیق صحت و اصالت ادله الکترونیک همانند ادله اثبات سنتی مطرح می‌گردد، اگر ادله الکترونیک را همانند ادله اثبات دعوا سنتی بدانیم، بحث صحت و اصالت نیز در ادله الکترونیک مطرح و باید آن را مورد بررسی قرار دهیم. در ارتباط با ادله الکترونیک موضوع مهم این است که ادله الکترونیک نسبت به اسناد کاغذی سنتی، بیشتر در معرض نابودی، دستکاری و دسترسی غیرمجاز قرار دارند. به همین خاطر، لازم است جهت حفاظت از تمامیت ادله الکترونیک، تمهیدات امنیتی اندیشه شود. به لحاظ پرخطر بودن اعتماد به کپی برابر اصل و نیاز آن به حکم قاضی در هر مورد، عملاً تاکنون این گونه اسناد به صورت الکترونیک رواج نیافته‌اند و حتی علی‌رغم اجرا شدن طرح‌های حقوقی، فنی سنگین و ارائه سامانه‌های ویژه با همکاری سازمان‌های بین‌المللی، تجار رغبتی به استفاده از آن سامانه‌ها نشان نداده‌اند. شاید به همین سبب بوده باشد که قانون نمونه آنسیترال، آنجا که سند الکترونیک را معادل کاغذی می‌داند، باز برای کشورها حق تعدیل (رزرو) قائل شده است تا برخی موارد را مستثنی کنند که بر همین اساس قانون ایران سند مالکیت اموال غیر منقول (و نسخه دارو و هشدارهای ایمنی) را از شمول اعتبار داده پیام خارج ساخته است ولی مساله اصالت سند همچنان مغفول باقی مانده است. در واقع می‌توان گفت عملاً امکان طرح مساله اصل در برابر کپی در اسناد رایانه‌ای مشکل و برآورده ساختن نیاز عملی کاربران در این زمینه با مانع فنی مواجه است و فن‌آوری اطلاعات نتوانسته به استانداردهای حقوقی پاسخ مناسب دهد؛ زیرا اولاً نسخه اصل همان است که در ابتدا روی حافظه موقت رایانه تشکیل می‌گردد و از آن لحظه به بعد آنچه که روی حافظه جانبی اعم از دیسک سخت، سی‌دی و سایر وسایل ذخیره، ارسال و یا چاپ و نمایش داده می‌شود، همگی کپی محسوب می‌شوند و ثانیاً امکان تولید، ارسال و ذخیره مجدد و یا ارسال نسخه‌های متعدد از نسخه‌های اولیه وجود دارد و نمی‌توان علی‌رغم تمهیدات فنی، عاملی قطعی برای جلوگیری از تولید نسخه‌های مکرر یا تمیز آنها از اصل، در حدی که اعتماد تجار و بانک‌ها را جلب کند، در اختیار کاربران گذارد. حمایت ماده ۱۵ قانون تجارت الکترونیک از سند الکترونیک مطمئن، مناسب با اسناد رسمی و اسنادی است که صحت آنها با اقرار یا نزد محکمه اثبات شده باشد. «رسمیت» و «اعتبار» دو مفهوم متفاوتند. هر سند معتبری رسمی نیست ولی هر سند رسمی را قانون معتبر شناخته است، مگر آنکه به طریق قانونی یا حکم قضایی ابطال شود. رسمیت سند منوط به آن است که مطابق ماده ۱۲۸۷ قانون مدنی صادر گردد، اعم از آن که به صورت دستی یا الکترونیک باشد و اگر شرایط مزبور را نداشته باشد، رسمی نیست ولو معتبر باشد (رسمی، ۱۳۹۱، ص ۷۰). نکته مهم دیگر که باید بدان توجه شود تاریخ و زمان مربوط به ادله الکترونیک که توسط سیستم‌های عامل نگهداری و درگیری می‌شود، به آسانی قابل تغییر هستند. حتی در این زمینه بعضی برنامه‌های نرم‌افزاری شخص ثالث وجود دارد که اینگونه دستکاری‌ها را تسهیل می‌کنند.^۱

اهمیت بیان این نرم‌افزارها در این است که در بسیاری از دعاوی حقوقی از قابلیت این نرم‌افزارها برای ارائه ادله به نفع طرفین دعوا مورد استفاده قرار گرفته است، به عنوان مثال در در دعوی شرکت ساختمانی الیانس و لسیستر علیه قهرمانی مدعی علیه با ارائه نسخه پرینت یک شاخه خاص، دلایل و مدارکی دال بر بی‌گناهی خود به دادگاه معرفی نمود. دادگاه نیز چنین تشخیص داد بسیار ساده است که تقویم یا ساعت کامپیوتر را طوری تنظیم کنیم تا چنین به نظر آید که در فلان تاریخ یک فایل در دیسک ذخیره بوده است. در هر حال، مدارک و شواهد دیگری نیز (خصوصاً میزان فضای آزاد دیسک) صحت و اصالت نسخه پرینت شاخه مذکور را زیر سؤال برد و نتیجه دادگاه آن را رد کرد. در باب ادله اثبات دعوا اگر اصالت ادله مورد تعرض دادگاه قرار نگیرد اما در باب صحت آن با توجه به اینکه نرم‌افزارهای فوق‌الذکر توانایی‌های متعددی به ارائه کننده ادله

^۱. مانند برنامه‌ی Date Edit محصول شرکت Ninotech Software

الکترونیک در جهت تغییر ادله می‌داد، این امر سبب عدم پذیرش صحت ادله توسط دادرس شد. اما رویکرد قانونگذار ما در ارتباط با ارائه ادله و اصالت و صحت سنجی آن بیشتر تابع قانون آیین دادرسی مدنی است تا قانون تجارت الکترونیک به نحوی که به موجب ماده ۹۶ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی، طرفین مکلفند اصول اسناد خود را به دادگاه ارائه دهند. در غیر این صورت، اگر سند عادی بوده و مورد انکار و تردید طرف مقابل قرار گیرد، از اعداد دلایل آنها خارج می‌شود. این الزام در مورد اسناد الکترونیکی نیز وجود دارد. اما با توجه به آنکه تحقق مفهوم اصل به معنای سنتی، کپی محسوب می‌شوند و حتی نسخه نمابر که ظاهر ملموس و مادی دارد نیز رونوشت محسوب می‌شود و از اعتبار اصل سند برخوردار نیست، (شمس، ۱۴۰۳، ص ۱۵۸) سؤال مهمی که مطرح می‌شود این است که چگونه باید حکم ماده مذکور را در مورد صحت و اصالت سنجی ادله الکترونیک اجرا کرد؟

در این خصوص نیز تأمین کارکرد اصل سند، استناد کننده را از ارائه نسخه اصل بی نیاز می‌کند؛ بنابراین، با توجه به آنکه کارکرد ارائه نسخه اصل تأمین تمامیت سند است در صورتی که استناد کننده بتواند تمامیت سند را با روشی مانند امضای دیجیتالی ثابت نماید، سند الکترونیکی مذکور، در حکم اصل بوده و استناد کننده از ارائه نسخه اصل به دادگاه، بی نیاز است و نمی‌توان به بهانه عدم ارائه اصل، دعوای وی را رد کرد. موضوع مورد توجه همین مسئله است، اگر ارائه کننده در چارچوب ماده ۹۶ ق. آ. د. م و مطابق قانون تجارت الکترونیک و آیین نامه جمع آوری و استناد پذیری ادله الکترونیک عمل نماید، نباید در صحت ارائه ادله الکترونیک تردید نمود.

در ارتباط با بحث تطبیقی صحت و اصالت سنجی در انگلیس و ایران، این نکته را باید بیان نمود که بنظر می‌رسد در نظام حقوقی ایران برخلاف نظام حقوقی انگلیس بحث نحوه ارائه ادله مطابق با ماده ۹۶ ق. آ. د. م و مطابقت داشتن آن با چارچوب قانون آیین دادرسی مدنی ملاک است و در انگلیس رویه قضایی و در مواردی دادرس در انگلیس همانگونه که در مثال‌های فوق بیان گردید اختیارات گسترده‌ای در باب پذیرش و عدم پذیرش با توجه به ارائه آن، قالب ارائه، نوع ارائه و همچنین امکان سنجی صحت سنجی آن توسط دادرس دارد، برخلاف نظام حقوقی ایران که در بحث بعدی بدان بیشتر خواهیم پرداخت، در واقع اگر صرفاً چارچوب ماده ۹۶ رعایت شده و مورد اعتراض طرف مقابل که ادله برعلیه وی ارائه شده قرارنگیرد، دادرس اختیارات محدودی در رابطه با صحت سنجی ادله اثبات دعوا الکترونیک دارد. هرچند تمهیداتی در ماده ۱۹۹ قانون دادرسی مدنی پیش بینی شده است اما در واقع اختیارات دادرس در این رابطه در نظام حقوقی ایران بسیار محدودتر از دادرس در نظام حقوقی انگلیس می‌باشد، برای درک بهتر موضوع به بررسی امور موضوعی و امور حکمی در نظام حقوقی ایران و انگلیس می‌پردازیم. زیرا اهمیت طرح این موضوع در این گفتار در این است که اصالت سنجی و صحت سنجی نقش تاثیرگذاری در دعوا و فرآیند دادرسی و صدور حکم دارد. در ارتباط با امور موضوعی باید بیان کنیم، از آنجا که در تعریف و شناختن ماهیت هر مفهوم حقوقی قبل از هر چیز باید هدف از تعریف را مشخص کرد برای شناختن امور موضوعی یا وقایع دعوی، هدف خود را تفکیک و تمایز این امور از احکام و یا امور حکمی قرار می‌دهیم. چرا که گاه وقایع دعوا در مقابل نظر و عقیده نیز قرار می‌گیرند. (غمامی، ۱۳۸۹، ص ۲۷۹) این تقابل که به ویژه در نظام کامن لا در مبحث ادله اثبات دعوا مطرح می‌شود (Field G.Tomas, 2004, p. 2) و براساس آن عقاید یا نظرات شاهد (شاهد به معنای اعم کلمه که شامل کارشناس، خبره و... نیز می‌شود) اصولاً غیر قابل پذیرش هستند.

در حالی که ادله مربوط به وقایع قابل پذیرش هستند. در نظام حقوقی ایران نیز اصل عدم پذیرش شهادت کم و بیش مورد قبول واقع شده و نویسندگان معتقدند که ظن ناشی از مفاد شهادت به قدرت ظن مشاهده و خواندن سند نیست (کاتوزیان، ۱۴۰۱، ص ۶۰).

نتیجه‌گیری

۱- یکی از مسائل حقوقی مشابه در نظام‌های حقوقی ایران و انگلیس کشف و جمع آوری ادله الکترونیکی می‌باشد، که در هر دو نظام حقوقی مور تحقیق قانونگذاران دو کشور منعی برای کشف و جمع آوری ادله الکترونیک برای اشخاص حقیقی ایجاد نکرده‌اند. رویکرد مشترک دو نظام حقوقی در ارتباط با ارائه ادله جمع آوری شده توسط طرفین تمسک به ادله احراز یعی کارشناسی می‌باشد، اما عملکرد موجود در نظام حقوقی انگلیس بسیار توسعه یافته تر و پیشرفته‌تر از نظام حقوقی ایران است، زیرا توسعه و رونق تجارت الکترونیک در این کشور بسیار گسترده تر از ایران می‌باشد، اما تاکید قانونگذاران در کشور ما در ارتباط با کشف و جمع آوری ادله الکترونیک بیشتر بر موضوعات کیفی می‌باشد تا موضوعات حقوقی، به نحوی که امروزه در باب کشف و جمع آوری ادله الکترونیک قانون جرائم الکترونیک و آیین نامه جمع آوری و استنادپذیری ادله الکترونیکی ۱۳۹۳ جاری می‌باشند که بیشتر بر جرائم کیفی و ادله مرتبط با آن تاکید دارند.

۲- در نظام‌های حقوقی ایران و انگلیس داده پیام، مورد شناسایی و پذیرش قانونگذار قرار گرفته است، که در این دو نظام حقوقی ارتباط با داده پیام عادی و مطمئن مشابه یکدیگر می‌باشد. این امر بیانگر ارزش اعتباری برابر ادله الکترونیک در مقابل ادله سنتی است که در هر دو نظام حقوقی مورد پذیرش قرار گرفته است. البته رویکرد نظام حقوقی ایران نسبت به انگلیس جامع‌تر و مبین اراده قانونگذار است نه تحت تأثیر رویه قضایی زیرا در عمل رویه قضایی انگلیس متفاوت با رویه جاری در کشور ما می‌باشد.

۳- با توجه به جدید بودن پدیده سند الکترونیکی در حقوق داخلی به نظر می‌رسد، رویه قضایی کشور ما نیز از غنای چندانی برخوردار نیست تا بتوان در برخی موارد برای رفع ابهام به آن مراجعه کرد. در نهایت، ارزش اثباتی اسناد الکترونیکی در دو نوع داده پیام مطمئن و داده پیام عادی، از طریق مقایسه با اسناد رسمی و عادی تعیین می‌شود. در مورد داده پیام مطمئن، مقنن در قانون تجارت الکترونیک بر ارزش اثباتی آن تصریح کرده است ولی در مورد ارزش اثباتی داده پیام نامطمئن مقنن سکوت کرده است و با توجه به مقایسه این سند با سند عادی می‌توان ارزش و اعتباری در حد سند عادی را برای آن مقرر کرد.

۴- در مورد چارچوب و معیار اعتبارسنجی ادله الکترونیک در نظام‌های حقوقی ایران و انگلیس باید گفت، هرچند مواد قانونی یا رویه قضایی دو کشور متفاوت می‌باشد اما در بعد اعتبار سنجی این نکته را باید بیان کنیم که در نظام حقوقی ایران اعتبارسنجی توسط مواد قانونی سبب می‌گردد تا ادله در پنج قالب (اقرار، اسناد کتبی، شهادت، امارات و قسم) در قانون مدنی و سه قالب (تحقیق محلی، معاینه محل و کارشناسی) در قانون آیین دادرسی مدنی دسته‌بندی شوند، اما در نظام حقوقی انگلیس، دادگاه به طور مطلق در اتخاذ تصمیم نسبت به میزان ارزش دلایلی که پذیرفته است و به آن می‌دهد آزاد است یعنی رویه قضایی مورد پذیرش در حقوق انگلیس بعد از تصویب قانون دلائل ۱۹۹۵ مبتنی بر این است که کلیه دلایل را قابل پذیرش می‌داند و تعیین ارزش اثباتی آن را به قضات واگذار نماید تا با مد نظر قراردادن کلیه موارد مربوطه به تعیین آن بپردازند. این تفاوت مهم تأثیر بسیار فراوانی در صدور آراء، همچنین قبل از آن ارائه ادله دارد و بنظر می‌رسد در نظام حقوقی انگلیس طرفین دعوا و در مواردی ثالث اختیارات بیشتری نسبت به نظام حقوقی ایران در ارتباط با ارائه دلیل یا دلائل دارند.

۵- در نظام حقوقی انگلیس و نظام حقوقی کامن لا اصالت سنجی ادله الکترونیک مبتنی بر عرف و رویه قضایی می باشد و از این منظر با نظام حقوقی ایران که بر قوانین و مقررات قانونی و مدون تکیه دارد، متفاوت است.

منابع

۱. اشرف الکتابی، آویشا (۱۳۹۱)، مطالعه تطبیقی ابراز اجباری دلیل در دادرسی مدنی، تهران: انتشارات جنگل
۲. جی آر، اسپنسر (۱۳۸۴)، آیین دادرسی کیفری در انگلستان، ترجمه گودرزی، محمد رضا بروجردی، تهران: انتشارات جنگل
۳. حی بن یقظان (۱۳۶۵)، دلیل در برابر انفورماتیک و تله ماتیک، فصل نامه حق، شماره ۶
۴. داودی بیرق، حسین (۱۳۸۷)، ادله اثبات دعوی حقوقی در فضای سایبر و مجازی، پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، شیراز: دانشگاه شیراز، دانشکده حقوق و علوم سیاسی
۵. رسمی، مهرزاد، (۱۳۹۱)، شرایط اثباتی و نحوه انتساب داده پیام در انعقاد قرارداد الکترونیکی، نشریه کانون وکلای دادگستری، شماره ۱۲۹.
۶. زبیر، اولریش (۱۳۸۳)، جرائم رایانه‌ای، مترجم: نوری، علی؛ محمد و نخجوانی؛ رضا، بختیاروند و مصطفی؛ رحیمی مقدم و احمد، تهران: انتشارات گنج دانش
۷. سلطانی، محمد (۱۳۸۴)، ادله الکترونیک اثبات دعوا، پایان نامه کارشناسی ارشد (حقوق خصوصی)، دانشگاه حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران
۸. شمس، عبدالله (۱۴۰۳)، ادله اثبات دعوا - حقوق ماهوی و شکلی، تهران: انتشارات دراک
۹. غمامی، مجید و اشراقی آرانی، مجتبی (۱۳۸۹)، تفکیک امرحکمی از امر موضوعی در دادرسی مدنی تبیین نظریه عمومی، فصلنامه حقوق، دوره ۴۰، شماره ۲.
۱۰. فراهانی علوی، حامد (۱۳۸۹)، شناخت مدعی و منکر در دعوی مدنی در حقوق ایران و انگلیس، پایان نامه کارشناسی ارشد، نراق: دانشگاه آزاد، واحد نراق.
۱۱. کاتوزیان، ناصر (۱۴۰۱)، اثبات و ادله اثبات، ج ۲، تهران: انتشارات میزان
۱۲. کریمی، عباس؛ جوادی، سهیلا (۱۴۰۲)، ادله‌ی اثبات دعوا، تهران: انتشارات میزان
۱۳. محسنی، حسن (۱۴۰۳)، اداره جریان دادرسی مدنی بر پایه همکاری و در چارچوب اصول دادرسی، تهران: شرکت سهامی انتشار
۱۴. ملکیان، احسان (۱۳۹۲)، اصول مهندسی اینترنت، تهران: انتشارات نص
۱۵. مؤذن زادگان، حسنعلی؛ سلیمان، دهکردی الهام؛ یوشی، مهشید (۱۳۸۵)، حفظ صحت و استنادپذیری ادله الکترونیک با استفاده از بیومتریک و رمزنگاری، فصلنامه‌ی پژوهش حقوق کیفری، دوره‌ی ۴، ش. ۱۲
۱۶. نوری، محمد علی؛ نخجوانی، رضا (۱۳۹۰)، حقوق تجارت الکترونیک، تهران: انتشارات گنج دانش
17. Field G.Tomas, (2004), "Law and Fact in Patent Litigation: From versus Function"at:<http://www.Westlaw.com/law/mptnp2>.
18. Goode, Steven (2010), 'The Admissibility of Electronic Evidence, The Review of Litigation', Vol29:1 the University of Texas
19. Ladd v Marsall, (1959), Available at: www.UK.Practicallaw.Com/D-0010760
20. Reed Chris & Angel John (2007), Computer Law, 6th Edition, Oxford University.